

Beata ŁUKASIK

Edukacyjny chaos – zagrożenie czy szansa dla rozwoju podmiotów edukacji?

Słowa kluczowe: edukacja, chaos, refleksja, nauczyciel, uczeń.

Edukacja to przestrzeń, w której człowiek poszukuje wyjaśnienia i zrozumienia wszystkiego, co się wokół niego dzieje. Odwołując się do etymologicznego znaczenia pojęcia, *edukacja* (z j. łacińskiego *ex duco* to ‘wyprowadzam’, *ducere* – ‘wodzić’, ‘prowadzić’)¹ jest procesem, w trakcie którego dochodzi (powinno dochodzić) do „wyprowadzenia” edukowanego ze stanu niewiedzy, nieświadomości, poznawczej, psychicznej i duchowej hibernacji, oraz zachęcenia go do odkrywania, doświadczenia, rozumienia, różnorodności świata, a także siebie samego². Najczęściej odbywa się to poprzez poszukiwanie podobieństw, systematyzowanie, tworzenie reguł, w sposób logiczny tłumaczących zjawiska³. Dzięki temu przestrzeń edukacyjną można kojarzyć z porządkiem, jasnymi funkcjami, przejrzystością, jednak takie spojrzenie na edukację nie jest jedynym możliwym.

Otóż wszystko, co nas otacza, ulega zmianie, przekształceniu czy rozpadowi. Dziś nic nie jest już takie, jak było jeszcze wczoraj, „[...] świat coraz bardziej wymyka się poznawczo człowiekowi i staje się coraz mniej dlań zrozumiały, a on sam zaś coraz bardziej zdezorientowany i zagubiony w tym świecie”⁴. Jak pisze Dorota Klus-Stańska, „niepewność etyczna, poliinterpretacyjność i wielość dostęp-

¹ W. Kopaliński, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Warszawa 1971, s. 195.

² M. Adamska-Staroń, *Edukacyjna przestrzeń – Pedagogiczne idee – Ku czemu powrót?*, [w:] *Podstawy edukacji. Ciągłość i zmiana*, red. A. Gofron, M. Adamska-Staroń, Kraków 2009, s. 89.

³ A. Janus-Sitarz, *Pytania dydaktyki wobec teorii chaosu*, [w:] *Efekt motyla. Humaniszczy wobec teorii chaosu*, red. K. Bakula, D. Heck, Wrocław 2006, s. 174.

⁴ J. Szmyd, *Odczytywanie współczesności. Perspektywa antropologiczna, etyczna i edukacyjna*, Kraków 2011, s. 26.

nych znaczeń – przynoszą społeczeństwu swoiste tsunami informacyjne, mogące wobec osób do niego nieprzygotowanych stanowić nieuchronny kataklizm”⁵.

Współczesny świat poprzez olbrzymie tempo cywilizacyjnych przemian pełen jest napięć oraz konfliktów burzących ład i harmonię życia zarówno w wymiarze jednostkowym, jak i grupowym. Człowiek uwikłany w zmianę nie może za nią nadążyć, co powoduje piętrzenie trudności w dostosowaniu do zmieniających się warunków egzystencji, w konsekwencji prowadząc do zagubienia sensu bycia, którego skrajnym przykładem wydają się być między innymi działania islamskich terrorystów „produkujących” ludzi do samobójczych zbrodni. Współczesny człowiek narażony jest na poczucie braku wpływu na własne życie.

Powyższe spostrzeżenia pozwalają uznać także edukacyjną przestrzeń za niejednoznaczną, niedookreśloną i chaotyczną – edukacja nie ma szans pozostać poza zmianą, a jej podmioty, będąc w ciągłym ruchu, nie mogą być pewne krzyżujących się ze sobą różnorodnych interpretacji świata. Współczesny człowiek, zanurzony w bezkresie informacji i znaczeń, narażony jest na zagubienie oraz (paradoksalnie) niedoinformowanie. Jest on bezradny wobec otaczającego chaosu, który najczęściej kojarzy się negatywnie i porównywany jest z niestabilnością, bałaganem, dezorganizacją czy nawet destrukcją. Jeśli taki sposób rozumienia chaosu odniesiemy do edukacji, nacechowanej zmiennością, nieprzewidywalnością, to może okazać się, że nie spełnia ona swoich zadań i funkcji wobec jednostki, a także społeczeństwa. Najczęściej bowiem przypisuje się jej rolę polegającą na wprowadzaniu porządku w chaos współczesności, bez marginesu pozwalającego na wątpliwość i niepewność⁶. Wydaje się jednak, że ów edukacyjny nieład może stanowić także pewnego rodzaju impuls rozwojowy, potencjalność. Będąc zaprzeczeniem sztywnego schematu, oczywistości, pewności, ma szansę stać się źródłem inspiracji, nowego i wielowymiarowego spojrzenia człowieka na otaczający go świat. Aby tak było, podmiotom edukacji potrzebny jest jednak namysł, zaduma, refleksja, pozwalające nadać chaotycznej rzeczywistości swój własny ład i strukturę.

Refleksja może oznaczać głębsze zastanowienie, rozważanie połączone z analizowaniem czegoś⁷, dociekanie, rodzaj teoretycznego rozumowania⁸, bądź wniosek jako wynik rozmyślenia czy medytacji. Refleksja może także odnosić się do postawy mentalnej osoby unikającej pośpiechu w ferowaniu sądów i impulsywności we własnym postępowaniu, bądź w węższym znaczeniu – refleksja to skupienie, „dzięki któremu umysł rozjaśnia myśli”⁹. Refleksja to inaczej myśl ukierunkowana na analizę sposobu rozumienia i wartościowania rzeczywistości, „krytyczny

⁵ D. Klus-Stańska, *Dokąd zmierza polska szkoła? – pytania o ślepe uliczki, kierunki, konteksty*, [w:] *Dokąd zmierza polska szkoła?*, red. D. Klus-Stańska, Warszawa 2008, s. 12.

⁶ J. Szewczyk-Kowalczyk, *Codziennosc szkolna ukryta za niejawnym wymiarem wybranych rytuałów i przestrzeni – próba dekonstrukcji antropologicznej*, [w:] *Dokąd zmierza polska szkoła?*, red. D. Klus-Stańska, Warszawa 2008, s. 184.

⁷ *Słownik wyrazów obcych*, Warszawa 1996, s. 945.

⁸ H. Kwiatkowska, *Pedeutologia*, Warszawa 2008, s. 64.

⁹ J. Didier, *Słownik filozofii*, tłum. K. Jarosz, Katowice 1995, s. 337.

wgląd w kierunek lokowania swojej aktywności życiowej” (w tym także zawodowej)¹⁰. Przyjęcie podobnych definicji pozwala uczynić z refleksji pojęcie niezwykle istotne dla edukacyjnej przestrzeni, w której funkcjonuje uczeń i nauczyciel.

Człowiek, którego egzystencja zatopiona jest w krzyżujących się, sprzecznych znaczeniowo interpretacjach świata, z pewnością odczuwa niepokój, mogący stanowić zagrożenie dla jego rozwoju. Będzie on za wszelką cenę starał się odnaleźć regularność, prawidłowość czy porządek, a nie mogąc sprostać temu zadaniu – odczuje bezradność, bezsilność i beznadziejność sytuacji, w jakiej się znalazł, co w konsekwencji doprowadzi do spadku sił witalnych, pesymizmu, a ostatecznie do zaniechania aktywności i odrętwienia. Obiektywny stan bezradności, ale i jej subiektywne poczucie, mogą przyczynić się do zniekształcenia obrazu samego siebie, upośledzenia systemu regulacji, w konsekwencji zagrażając zdrowiu psychicznemu i fizycznemu jednostki¹¹. Jednakże w tym samym niepokoju, wywołanym aksjonormatywnym rozproszeniem otaczającego świata, kryje się życiodajna moc, pozwalająca człowiekowi na rewizję własnego światopoglądu, własnego życia i działania, w celu odnalezienia istotnych wartości egzystencji. Innymi słowy, ów niepokój może stać się źródłem głębokiej refleksji, która w praktyce edukacyjnej potrzebna jest zarówno nauczycielowi, jak i uczniowi. Doświadczenie niepewności przez podmioty edukacji, wywołanej przez chaos codziennych zdarzeń szkolnych, przyczynia się do mobilizacji, odkrycia własnych, nieznanych dotąd możliwości.

Dla pedagoga refleksja staje się metodą osiągania wyższego poziomu rozwoju zawodowego. Podjęty przez nauczyciela namysł, w sytuacji doświadczonego poczucia bezsilności, pozwala wydostać się z „kryjówki” jako celowego miejsca odosobnienia¹² i staje się dla owładniętego lękiem pedagoga nadzieją do dalszego działania, a zatem wydaje się odgrywać istotną rolę w procesie motywacyjnym¹³. Uruchomienie myślenia refleksyjnego pomaga zrozumieć, że zagubienie i bezsilność, których doświadczył nauczyciel, są integralną częścią jego profesji, a to z kolei ułatwia odzyskanie przekonania o sensowności wykonywanego zawodu. Ponadto wydaje się, iż refleksja staje się źródłem wiedzy generatywnej, wytwarzanej w toku działania, pod wpływem rozpoznania i interpretacji bieżących sytuacji. Jest to rodzaj wiedzy będący wynikiem indywidualnego wysiłku intelektualnego, podejmowanego nad chaosem edukacyjnych sytuacji¹⁴. Łatwo

¹⁰ A.A. Kotusiewicz, *O niezbywalności autorefleksji w praktyce edukacyjnej nauczyciela akademickiego*, [w:] *Nauczyciel akademicki w refleksji nad własną praktyką edukacyjną*, red. A.A. Kotusiewicz, G. Koć-Seniuch, Warszawa 2008, s. 14.

¹¹ B. Łukasik, *Refleksja nauczyciela w walce z jego poczuciem bezradności*, [w:] *Podstawy edukacji. Trendy cywilizacyjne*, t. 7, Kraków 2014, s. 228.

¹² Por. J. Koziński, *Psychologia nadziei*, Warszawa 2006, s. 37–45.

¹³ J. Mróz, *Nadzieja jako stymulator zachowań transgresyjnych*, [w:] *O przekraczaniu granic własnych ograniczeń – z perspektywy psychotransgresjonizmu*, red. I. Pufal-Struzik, Kraków 2008, s. 92.

¹⁴ K. Obuchowski, *Człowiek intencjonalny*, Warszawa 1993, s. 30.

więc zauważyć, że refleksja stanowi (obok wiedzy poznanej w procesie kształcenia akademickiego) podstawę poznawczą funkcjonowania w zawodzie, a ponadto narzędzie pozwalające na osiągnięcie najwyższego etapu w rozwoju zawodowym. Nauczyciel wchodząc w rolę zawodową (stadium przedkonwencjonalne), poprzez pełną adaptację w zawodzie (stadium konwencjonalne) – dzięki aktom podejmowanej refleksji – jest w stanie osiągnąć stadium postkonwencjonalne, czyli stadium autonomii – twórczego przekraczania własnej roli zawodowej¹⁵, charakteryzujące się krytycznym rozumieniem świata, innowacyjnością, twórczością w działaniu, umiejętnością rewidowania granic tejże roli¹⁶.

Będąc przekonaną o wartości refleksji w oswojaniu przez nauczyciela edukacyjnego chaosu, postanowiłam dowiedzieć się, co na ten temat sądzą studenci. Wobec powyższego poprosiłam 120 osób studiujących na I roku (2. stopnia) o udzielenie pisemnej odpowiedzi na pytanie: *Czy nauczycielowi potrzebna jest zdolność refleksyjnego myślenia?*

Odpowiedzi, jakie uzyskałam, świadczą o intelektualnej dojrzałości studentów biorących udział w sondażu. Zdecydowana większość badanych osób (98%) zdaje sobie sprawę, że przestrzeń edukacyjna, w jakiej funkcjonuje nauczyciel i uczeń, jest pełna konfliktów, napięć, sprzecznych interesów i intencji, co sprzyja utracie dystansu, a czemu może zapobiec właśnie głębszy namysł, myśl skierowana ku sobie, refleksja pedagoga. Oto przykładowe wypowiedzi studentów: *W mojej opinii rola refleksji w tym zawodzie jest kluczowa. Refleksja jest środkiem do zrozumienia świata i drugiego człowieka. Daje możliwość dogłębnego oglądu i oceny trudnej sytuacji edukacyjnej [...]* (P-23); *Refleksja w zawodzie nauczyciela jest niezbędna, gdyż pozwala na wypracowanie własnego stylu działania pedagogicznego [...]* (P-68); *[...] nauczyciel refleksyjny to nie osoba z gotową do przekazania wiedzą, to osoba poszukująca wiedzy i czerpiąca radość z tego poszukiwania* (P-51); *Nauczyciel refleksyjny potrafi zachować swoją podmiotowość, by w każdych okolicznościach uszanować wolność i podmiotowość ucznia* (P-71); *[...] refleksja stanowi podstawowe narzędzie służące wyjaśnieniu własnych porażek nauczyciela* (P-95).

Badani studenci w swoich wypowiedziach podkreślają także, że nauczyciel refleksyjny jest szczególnie doceniany przez młodzież akademicką: *Każdy nauczyciel, którego charakteryzuje refleksyjność, samokontrola, wzbudza szacunek studenta* (P-24); *[...] refleksyjne myślenie nauczyciela umacnia jego autorytet* (P-32); *[...] nauczyciel, który pragnie być autorytetem wśród uczniów, jak i mieć szacunek w gronie pedagogicznym, nie może zapominać o refleksji w myśleniu i działaniu* (P-111). Młodzi ludzie – przyszli nauczyciele – świadomi są także źródeł myślenia refleksyjnego: *Myślenie refleksyjne wymaga od nauczyciela pewnego wysiłku, wymaga przezwyciężenia bezwładu umysłu. Jest to myślenie,*

¹⁵ B. Śliwerski, *Myśleć jak pedagog*, Sopot 2010, s. 58.

¹⁶ R. Kwaśnica, *Wprowadzenie do myślenia o nauczycielu*, [w:] *Pedagogika*, t. 2, red. Z. Kwieciński, B. Śliwerski, Warszawa 2003, s. 308.

które musi przejść fazę myślowego niepokoju i zakłopotania (P-58); Genezą refleksji jest niepewność, wątpliwość, brak możliwości postawienia przysłowiowej „kropki nad i” (P-22).

Można zatem uznać, iż studiująca młodzież ma świadomość wartości, jaką niesie ze sobą refleksja w profesji nauczycielskiej. Młodzi ludzie zdają sobie sprawę, że namysł jest tym, co umożliwi nauczycielowi zachowanie dystansu wobec żywiołowości sytuacji szkolnych, zdobycie orientacji w strumieniu wydarzeń oraz uświadomienie sobie własnego w nich udziału. Dzięki aktom refleksji pedagog uczy się rozpoznawania, określania i definiowania sytuacji, których jest uczestnikiem, a więc poprzez akceptację chaotycznej ze swej natury rzeczywistości kształtuje postawę poszukiwania i wychodzenia poza zastane konwencje.

Myślenie refleksyjne jest także narzędziem osvajania edukacyjnego chaosu przez ucznia/studenta. To właśnie ono powinno stać się źródłem poszukiwania sensu istnienia (pewnego porządku), siłą napędową pozwalającą zgłębiać podmiotową autoświadomość młodego człowieka, siłą autorozwoju różnych sfer jego egzystencji. Zinterpretowanie dziejących się wokół niego zdarzeń i zrozumienie stopnia ich złożoności możliwe jest właśnie dzięki aktom refleksji. Momentem uruchamiającym jej wewnętrzny mechanizm jest najprawdopodobniej subiektywne odczucie przez ucznia niezgodności między rzeczywistym przebiegiem poszczególnych zdarzeń a jego wyobrażeniem o tym przebiegu. Wspomniana niezgodność wywołuje pewien dyskomfort, poczucie niepewności i jednocześnie uświadamia uczniowi/studentowi wielość odmian w postrzeganiu tego fragmentu rzeczywistości edukacyjnej, którego aktualnie doświadczają. Refleksja w tym wypadku ukazuje swój osobowościowy sens. Ponieważ rzeczywistość została dziś pozbawiona „wskazówek w postaci ogólnych norm i wartości”¹⁷, sens ten nabiera szczególnego znaczenia. Panujący aksjonormatywny chaos wydaje się – dzięki podejmowanej przez ucznia/studenta refleksji – stanowić idealne warunki dla kształtowania własnego życia, rozumienia siebie, rozwoju samoświadomości. Jak podkreśla Wojciech Chudy¹⁸, refleksja staje się „instancją ostateczną”, czyli sumieniem, w ocenie własnych czynów, decyzji i ich konsekwencji w życiu, a zatem można w niej dostrzec potencjał rozwoju osobowego ucznia.

Zastanawiając się nad istotą refleksji w nieuporządkowanej i zmiennej przestrzeni edukacyjnej, nie można także nie wspomnieć o jej sensie poznawczym¹⁹. Uczeń/student, mając szansę na wymianę myśli z innymi podmiotami edukacji, uczy się interpretowania kontekstów i negocjowania znaczeń otaczającej go rzeczywistości, a poczyniony przez niego intelektualny wysiłek prowadzi w konse-

¹⁷ I. Kopaczyńska, *Imperatyw refleksyjności ucznia. Poszukiwanie teoretycznych ram opisu*, [w:] *Paradygmaty współczesnej dydaktyki*, red. L. Huryło, D. Klus-Stańska, M. Łojko, Kraków 2009, s. 320.

¹⁸ W. Chudy, *Refleksja*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, red. T. Pilch, t. 5, Warszawa 2006, s. 71–72.

¹⁹ I. Kopaczyńska, dz. cyt., s. 318–319.

kwencji do zmian w schematach poznawczych i emocjonalnych²⁰. Kształcenie odwołujące się do refleksji nie oznacza „zaopatrzenia” ucznia w wiedzę, ale jest pojmowane jako kształtowanie „kompetencji umożliwiających i wspierających proces wychodzenia poza dostarczone informacje”²¹. Refleksja ucznia staje się narzędziem radzenia sobie z wielością informacji i tworzenia nowej wiedzy z zasobów już posiadanej, staje się instrumentem poszukiwania prawdy. Łatwo dostrzec tu implikacje konstruktywizmu dla praktyki dydaktycznej. Włączenie refleksji w proces kształcenia pozwala zrezygnować z transmisyjnych metod nauczania dających uczniowi wiedzę i umiejętności w gotowym pakiecie. Zamiast tego wykorzystany jest potencjał chaosu, któremu uczniowie nadają własne znaczenia, dzięki uruchomieniu przez nich intelektualnych strategii typowych dla operacji eksploracyjnych. Doskonalenie się ucznia w dociekaniu, samodzielnym poszukiwaniu, ułatwia mu dokonywanie odkryć, zrozumienie i konstruowanie wiedzy²², odnajdywanie rzeczywistości indywidualnej. Zatem uczenie się nabiera charakteru samoregulacyjnego procesu, istotą którego jest konflikt poznawczy między osobistą wiedzą uprzednią a szumem informacyjnym docierającym z otoczenia²³. W dobie różnorodnych i często sprzecznych ze sobą teorii czy koncepcji nie jest to zadanie łatwe, jednak świadomie podejmowany przez ucznia/studenta namysł pomaga mu poruszać się w świecie pełnym znaków zapętlenia. Jak słusznie zaważa D. Klus-Stańska:

zamiast widzianego ładu, podpadającego pod zewnętrzną kontrolę, mamy tu zatem do czynienia z nieustającym i wciąż ponawianym indywidualnym wysiłkiem nadania chaosowi napływających danych i posiadanych znaczeń własnego porządku i organizacji²⁴.

* * *

Rzeczywistość edukacyjna ze swej natury jest chaotyczna, wszystko w niej „pulsuje”, zmienia się, nie zezwalając na oczywistość i jednoznaczność. Jednak ów chaos nie musi oznaczać bezładu i negatywnych jego następstw (choć i takie są prawdopodobne – brak namysłu nad procesem ciągłego „stawania” się świata, dynamiką przemian bywa źródłem kryzysu). Możemy dostrzec w nim ukrytą moc, pewnego rodzaju potencjał, źródło mobilizowania podmiotów edukacji, które dzięki sile refleksji nie ustają w dążeniu do permanentnego rozpoznawania własnej drogi, nie ustają w walce o własne człowieczeństwo.

²⁰ Tamże, s. 319.

²¹ T. Hejnicka-Bezwińska, *O zmianach w edukacji: konteksty, zagrożenia i możliwości*, Bydgoszcz 2000, s. 140.

²² B. Gołębiak, *Uczenie metodą projektów*, Warszawa 2002, s. 85.

²³ K. Najder, *Schematy poznawcze*, [w:] *Psychologia i poznanie*, red. M. Materska, T. Tyszka, Warszawa 1997, s. 39.

²⁴ D. Klus-Stańska, *Dydaktyka wobec chaosu pojęć i zdarzeń*, Warszawa 2010, s. 280.

Bibliografia

- Adamska-Staroń M., *Edukacyjna przestrzeń – Pedagogiczne idee – Ku czemu powrót?*, [w:] *Podstawy edukacji. Ciągłość i zmiana*, red. A. Gofron, M. Adamska-Staroń, Kraków 2009.
- Chudy W., *Refleksja*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, red. T. Pilch, t. 5, Warszawa 2006.
- Didier J., *Słownik filozofii*, tłum. K. Jarosz, Katowice 1995.
- Gołębniak B., *Uczenie metodą projektów*, Warszawa 2002.
- Hejnicka-Bezwińska T., *O zmianach w edukacji: konteksty, zagrożenia i możliwości*, Bydgoszcz 2000.
- Janus-Sitarz A., *Pytania dydaktyki wobec teorii chaosu*, [w:] *Efekt motyla. Humanisci wobec teorii chaosu*, red. K. Bakula, D. Heck, Wrocław 2006.
- Klus-Stańska D., *Dokąd zmierza polska szkoła? – pytania o ślepe uliczki, kierunki, konteksty*, [w:] *Dokąd zmierza polska szkoła?*, red. D. Klus-Stańska, Warszawa 2008.
- Klus-Stańska D., *Dydaktyka wobec chaosu pojęć i zdarzeń*, Warszawa 2010.
- Kopaczyńska I., *Imperatyw refleksyjności ucznia. Poszukiwanie teoretycznych ram opisu*, [w:] *Paradygmaty współczesnej dydaktyki*, red. L. Huryło, D. Klus-Stańska, M. Łojko, Kraków 2009.
- Kopaliński W., *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Warszawa 1971.
- Kotusiewicz A.A., *O niezbywalności autorefleksji w praktyce edukacyjnej nauczyciela akademickiego*, [w:] *Nauczyciel akademicki w refleksji nad własną praktyką edukacyjną*, red. A.A. Kotusiewicz, G. Koć-Seniuch, Warszawa 2008.
- Kozielecki J., *Psychologia nadziei*, Warszawa 2006.
- Kwaśnica R., *Wprowadzenie do myślenia o nauczycielu*, [w:] *Pedagogika*, t. 2, red. Z. Kwieciński, B. Śliwerski, Warszawa 2003.
- Kwiatkowska H., *Pedeutologia*, Warszawa 2008.
- Łukasik B., *Refleksja nauczyciela w walce z jego poczuciem bezradności*, [w:] *Podstawy edukacji. Trendy cywilizacyjne*, t. 7, Kraków 2014.
- Mróz J., *Nadzieja jako stymulator zachowań transgresyjnych*, [w:] *O przekraczaniu granic własnych ograniczeń – z perspektywy psychotransgresjonizmu*, red. I. Pufal-Struzik, Kraków 2008.
- Najder K., *Schematy poznawcze*, [w:] *Psychologia i poznanie*, red. M. Materska, T. Tyszką, Warszawa 1997.
- Obuchowski K., *Człowiek intencjonalny*, Warszawa 1993.
- Słownik wyrazów obcych*, red. E. Sobol, Warszawa 1996.
- Szewczyk-Kowalczyk J., *Codziennosc szkolna ukryta za niejawnym wymiarem wybranych rytuałów i przestrzeni – próba dekonstrukcji antropologicznej*, [w:] *Dokąd zmierza polska szkoła?*, red. D. Klus-Stańska, Warszawa 2008.

Szmyd J., *Odczytywanie współczesności. Perspektywa antropologiczna, etyczna i edukacyjna*, Kraków 2011.

Śliwerski B., *Myśleć jak pedagog*, Sopot 2010.

Educational chaos – a threat or a chance for the development of educational subjects?

Summary

Comprehending educational reality in terms of chaos may imply negative associations alluding to destruction, mess or disorganization. However, in that which is unpredictable, undefined some kind of potentiality is hidden and capturing it is possible thanks to referring of the subject of education to reflection as the source of multidimensional look of a human upon the surrounding world, the source of development of both a teacher and a student.

Keywords: education, chaos, reflection, teacher, student.